Kallibekova G.P.
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Jurnalistika kafedrası assistenti

https://doi.org/10.5281/zenodo.5960752

XAT JANRÍNDA ALMASÍQLARDÍŃ QOLLANÍLÍWÍ

Annotaciya: *Bul maqalada Qaraqalpaqstan tarawlıq gazetalarında xat janrınıń rubrikaları, tematikası, bayanlaw tili haqqında aytılǵan. Informaciya dáwirinde de gazetalarda xat janrınıń qollanılıwı, onıń áhmiyeti hám ózine tán xızmeti bayan etilgen. Xat janrınıń bayanlaw tilinde almasıqlar ónimli paydalanılǵan. Sebebi bul janr arqalı jurnalistler, jazıwshılar, sırtqı avtorlardıń múrájátleri, bildiriwleri, xoshametleri bayan etiledi.*

Gilt sózler: *gazeta, gazeta tili, informaciya, rubrika, analitikalıq janr, xat janrı, ádebiy til, almasıq.*

Analitikalıq janrlardıń biri esaplanǵan xat janrı búgingi kúnde de gazeta materiallarında jiyi ushırasadı. Janrdıń ózine tán atqaratuǵın xızmeti, qurılısı, túrleri, tillik birliklerden paydalanıw ózgesheligi bir qatar ilimiy miynetlerde, ilimiy maqalarda keń izertlengen [1]. Qaraqalpaqstan tarawlıq gazetalarında da xat janrındaǵı materiallardı ushıratamız. Olardıń mazmunında minnetdarshılıq xatı, mashqalalardı saplastırıwǵa arnalǵan xatlar, toy xatlar, soraw-juwap formasındaǵı xatlar berilgen. Gazetalardıń 2001-2009-jıllarında xat janrında kúplep materiallar járiyalanǵan. Gazeta oqıwshıları óz pikirlerin, jámiyetlik xabarlardı, mashqalalı waqıya-hádiyselerdi hám dóretiwshilik jumısların xat arqalı jollaǵan. Olardıń rubrikaları: «Xatlar hám xabarlar», «Sorańız, juwap beremiz!», «Sorawǵa juwap», «Redakciyaqa xat keldi», «Bir xattıń izinen», «Liceyden xat», «Xatlarǵa sholıw» dep ataladı. Tiykarınan, bayanlanıw tili xat formasında bolıp, gazeta oqıwshısına yamasa xatlardıń avtorlarına qarata jazıladı. Al, búgingi informaciya texnologiyaları rawajlanıp atırǵan dáwirde de bul janr gazetalarda ónimli qollanılmaqta. Bul da gazetalardıń ózine tán belsendi ekenligin kórsetip beredi. Demek, gazeta oqıwshısı menen tıǵız baylanıs ornatıw ushın janrdan utımlı paydalana alǵan. Bul janrdıń mazmunı arqalı ayırım avtorlar ishki tolǵanısların bildirgen bolsa, al, ayırımları sociallıq turmıstaǵı reformalarǵa, waqıya-hádiyselerge pikirler bildirgen. Mısalı: «Redakciyaqa xat», «Anama xat», «Toy xat», «Minnetdarshılıq xat» hám taǵı basqa rubrikalar shólkemlestirilgen.

Xat janrınıń bayanlaw tilinde múráját etiw, bildiriw, iltimas etiw sıyaqlı sóz dizbekleri ushırasadı. Mısalı: «*Ustaz jolı*» *gazetasınıń bas redakton J.Ótegenovqa. Usı xat arqalı sizge málim etip bildiremen*» («Ustaz jolı» 2013.20.03. №26). Sonday-aq, bul janrdıń bayanlaw formasında *men, sen, biz, siz, ol, olar* sıyaqlı betlik almasıqları hám olardıń sepleniw (*mende, bizde, oǵan*) formalarına tán belgileri keń qollanıladı. Mısalı: «*Biz* kórispegen ótken jıllar dawamında *mendegi* ózgerislerdi bilmekshi bolsań, kitabımdı jiberdim. Hámmesi kitapta

jazılǵan. *Sen* bolsa *óziniń* Respublikańnıń xalıq shayırı bolıpsań» («Qaraqalpaq ádebiyatı» 2018. №10). «*Bizde* she? Jasırıwqa hájet joq, *bizlerde* qurılıs islerinde miynet qáwipsizligi talap tiykarında ma, tilekke qarsı joqtıq qasında»; «... sol sebepli *biz* 18.09.2018-jılı Qaraqalpaqstan Respublikası Bántlik hám miynet qatnasıqları ministri U.Saburov atına Qaraqalpaqstan Respublikası «Fizikalıq hám yuridikalıq shaxslardıń múrájatları haqqında»ǵı nızam talaplarına muwapıq jazba túrde usınıs penen márájat etildi» («Ustaz joli» 2019.26.01. №4). «*Men* Xalıq qabıllawxanasın shólkemlestirip qoyǵanı ushın Prezidentimizge, *ol* jerdegi xızmetkerlerge, perzentimdi emlegeni ushın tájiriybeli shıpaker Murat Ashirovqa shın júrekten minnetdardarshılıq bildiremen» («Shıpaker» 2018. №5). «*Ol* ele jas, *ózine* jarasa arzıw-úmitleri bar edi»; «*Oǵan* qanday wazıypa júkletilmesin, *olardı* dárhal minsiz atqarıwǵa háreket etti» («Tınıshlıq saqshısı» 2014.20.11. №32).

mine, *usı*, *bul* sıyaqlı siltew almasıqları: «Tilekke qarsı, *usı* kúnge shekem ele juwap joq» («Ustaz joli» 2019.26.01. №4). «... *usı* emlewxanada jumıs islep atırǵan barlıq shıpakerler jáne miyirbiykelerge tereń minnetdarshılıq bildiremiz» («Shıpaker» 2018. №5). «*Bul* xat Dağıstan Respublikası xalıq shayırı, Rossiya jazıwshılar hám jurnalistler awqamı aǵzası, «Lashin» jurnalınıń bas redaktorı bir qatar xalıq aralıq sıylıqlar iyesi Aminat Abdulmanapovanıń Qaraqalpaqstan Xalıq shayırı Gulistan Matyakubovaqa jazǵan xatınan» («Qaraqalpaq ádebiyatı» 2018. №10). «*Bul* jıllar baylanısları úzilip ketken *mine* usınday dóretiwshi doslardıń bir-birin tabıwları, dóretiwshiliginde birge islesiwlerin dawam ettiriwleri, shıǵarmaların awdarma islewi, kitapların baspadan shıǵarıwı ushın úlken imkaniyat jaratpaqta» («Qaraqalpaq ádebiyatı» 2018. №10).

Xat janrınıń temalarında *qanday*? *qashan*? *neshe*? *nede*? sıyaqlı soraw almasıqlarınan da paydalanılǵan. Mısalı: «Redakciyaǵa xat keldi» rubrikasında «Ósek tarqatıwda *qanday* maqset bar edi?» («Ustaz joli» 2005.18.06. №25). «Soraw-juwap múyeshi» rubrikasında «Korrupciyalıq jınayattıń para alıw jınayatınan parqı *nede*?» («Tinishlıq saqshısı» 2014.21.04. №11). Sonday-aq soraw almasıqlarınıń tartımlanıwında *kimim kimiń*, *kimi*, *nem*, *neń*, *nesi* almasıqları, al olardıń seplik formalarında bolsa *kim*, *kimniń*, *kimge*, *kimdi*, *kimnen*, *kimde*, *ne*, *neniń*, *nege*, *neni*, *neden*, *nede* sıyaqlı seplik qosımtaları menen túrlengen. Demek, xat janrında soraw almasıqları, kóplik, tartım, betlik hám seplik qosımtaları menen túrleniw arqalı qanday da bir zattıń, nárseniń belgisin, sanın aytıwda ónimli paydalanılǵan. Xat janrında betlik, siltew, soraw almasıqları menen birge ózlik almasıqları da aktiv túrde qollanılǵan. Demek, bul almasıqlar kontekstegi gáptlerdiń tákirarlanıwınıń aldın aladı hám jetkerilip atırǵan xabardıń qısqalığın, anıqlığın támiyinlewde de qol keledi. Ulıwmalastırıp aytqanda, analitikalıq janrlar esaplanǵan korrespondenciya, maqala, recenziya, sholıw hám xat janrları tillik qurılısı jağınan biri-birinen parıqlanadı. Sonıń ishinde xat janrı da gazeta tilinde ónimli paydalananıladı. Olardıń tiykarǵı maqseti gazeta menen oqıwshı arasında baylanıs ornatıwǵa bağdarlanadı. Xat janrınıń tilinde hár qanday tematikanı bayanlaw forması jağınan ózine tán tillik birliklerden paydalanıw forması qálipleskenligi anıqlandı. Birinshi náwbette xattıń tiykarǵı tematikasına baylanıslı tillik birliklerden orınlı paydalana alǵan. Ekinshiden, xat janrınıń tilinde sırtqı avtorlardıń pikirin bayanlawda tillik

ózgeshelik kózge taslanadı. Eń baslısı, bul janr tiykarǵı talap hám wazıypasınan kelip shıǵıp, gazeta tiliniń bay múmkinshiliklerin ózinde sáwlelendire alǵan.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Акопов И.А. Аналитические жанры публицистики. Письмо. Корреспонденция. Статья. (учебное пособие). – Ростов – на – Дону. 1996.

2. Da'wletov A, Da'wletov M, Qudaybergenov M. Ha'zirgi qaraqalpaq a'debiy tili. Morfemika. Morfonologiya. So'z jasalıw. Morfologiya. – No'kis: «Bilim», 2010.

3. Қутлымуратов Б, Кенжебаева Т. Қарақалпақ тили морфологиясын оқытыў усылы. – Нөкис: «Билим», 1996.

4.Оразымбетова З. Газетада аналитикалық жанрлар: тили ҳәм стильлик өзгешеликлери. Өзбекстан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң Хабаршысы. – Нөкис. 2018. №3. – Б. 135-139;

5.Оразымбетова З. Газетада аналитикалық жанрдағы материаллардың тили ҳәм стили. «Ғалаба хабар қуралларының раўажланыўының әҳмийетли мәселелери». – Нөкис. 2013. – Б. 50-54.

6.Худойқулов М. Журналистика ва публицистика. – Тошкент: «Taffakur», 2011.